

9. Кондрашев А. А. Конституционно-правовые аспекты реализации народом права на сопротивление // Научный ежегодник института философии и права Уральского отделения Российской академии наук / А. А. Кондрашев. – 2014. – Выпуск 2. – Т. 14. – С.155-163.

ІНДИВІДУАЛЬНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ І МОЖЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІДЕЇ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Тимошенко В.І.

(доктор юридичних наук, професор Київський національний лінгвістичний університет)

Individual legal awareness and opportunities for implementation of the idea of supremacy of law

Tymoshenko V.I.

D.J.S., professor

The article studies the dependence of the process of implementing the idea of supremacy of law on legal awareness of the people. It focuses attention on individual legal awareness. The author stresses that today distorted legal awareness is one of the main reasons for crime, offences, torts, disciplinary infractions, officialism, bureaucracy and corruption in all of its manifestations. The article enumerates deficiencies of society that create preconditions for social deviations. Attention is focused on individual peculiarities of a person that manifest themselves in behavior. It is stated that a person's actions result from the acquired individual experience and effects of external factors.

The most important social and psychological factor to influence legal awareness of the people and their legal behavior is a citizen's estrangement from the state. This fact is facilitated by a number of factors: low competence of the people in solving issues of state importance; absence of real opportunities to influence decision-making, including making decisions which concern themselves; prevailing consumer psychology and welfare recipient-type opinions; poor living standards; distrust to the authorities because of their inefficiency and passivism.

Legal awareness is a necessary factor in formation of positive law including in performance of a constitutional reform. It is evident that legal awareness influences existing laws, determines law enforcement practices and preconditions standard-making activities within the state. On the contrary, the existing law influences legal awareness and formation of people's ideas of this law, of their rights and obligations. Changes to the law should be preceded by changes in people's consciences.

In order to ensure successful continuation of the constitutional reform it would be expedient to combine selective reception of Western law with awareness of domestic national peculiarities and consideration of present-day realities. Implementation of the idea of supremacy of law is a continuous process that concerns changes in objective conditions of the life of our society, goal-oriented ideological and organizational work, and implementation of an entire set of special legal measures. This idea can be implemented only when it is accepted by the society and has taken root in social, group and individual legal awareness.

Процес реалізації ідеї верховенства права в Україні передбачає демократичні трансформації політичної і правової системи. Такі трансформації у сучасній Україні, як і будь-якій державі і суспільстві, що перебувають на перехідному етапі свого розвитку, супроводжуються ускладненнями, що зумовлені зниженням моральних вимог у суспільстві, деформацією правової свідомості населення, низьким рівнем його правової культури. Кожне правопорушення, неповага до права, прояв формалізму і бюрократизму посадовими і службовими особами органів державної влади і управління, підриває демократичні засади суспільства, стримує його прогресивний розвиток, позначається на індивідуальній, груповій і суспільній правосвідомості. У результаті людина стає схильною до насилля, агресії, правопорушень, звідси – реальна загроза безпеці особи, суспільства, держави.

Деформована правосвідомість є сьогодні однією з основних причин злочинів, адміністративних проступків, цивільно-правових деліктів, дисциплінарних порушень, формалізму і бюрократизму, корупції у всіх її проявах. Владні суб'єкти, які від імені держави ведуть боротьбу зі злочинністю і корупцією, самі нерідко виявляються корумпованими. Корупція в органах державної влади, серед політичної та економічної еліти, в правоохоронних органах, прокуратурі, судах є особливо небезпечною, оскільки вона підриває довіру до влади, руйнує її легітимність, порушує принципи державного управління та моральні засади суспільства, призводить до зниження ролі держави як регулятора економічних і соціальних процесів, стимулює паразитування окремих осіб або груп на проблемах більшості населення, сприяє криміналізації суспільства, унеможливує

реалізацію принципу верховенства права. Ціною поведінки продажних чиновників, які сприяють прийняттю невинуватих політичних рішень заради особистої матеріальної вигоди, є неефективний і несправедливий політичний та економічний курс, на який стає держава, курс, що призводить до слабкості держави і загрожує їй руйнацією. Ситуацію ускладнює кризовий стан суспільства, відсутність стабільності і перспективи, значне погіршення соціальних умов, обмеження доступу до законних способів досягнення успіху і реалізації своїх інтересів для більшості населення тощо. Внаслідок цього люди вже сприймають як належне не правомірну поведінку, а правопорушення, стирається сама можливість розмежування соціально позитивної і негативної поведінки. Отже, саме суспільство створює передумови для соціальних відхилень. Правопорушник може слугувати індикатором проблем, породжуваних суспільним устроєм.

Правосвідомість являє собою внутрішній особистісний регулятор юридично значимої поведінки. Дії людини значною мірою визначаються структурою особистості індивіда. Особистість є результатом складного процесу, в якому соціальне проявляється через внутрішні умови, біологічну природу людини. При цьому провідну роль відіграють соціальні основи, зокрема ті соціальні відносини, які властиві даному суспільству і складають зміст особистості. Особливості особистості визначаються її моральністю – здатністю діяти і вести себе відповідно до принципів права і норм моралі. З моральністю пов'язана свобода і відповідальність людини, що виявляється у взаємодії її особистих і суспільних інтересів. Між цими інтересами є певне діалектичне протиріччя, яке може стати причиною асоціальної або антисоціальної поведінки, проступку чи злочину [1, с.308]. Можна сказати, що вчинки людини є результатом набутого індивідуального досвіду і дії зовнішніх безпосередніх факторів.

Серед соціально-психологічних факторів, що впливають на правосвідомість громадян та їх правову поведінку, зазвичай називають наступні: а) відчуження громадянина від держави; б) особливості національної психології; в) конфліктний характер переважної більшості «виробничих» відносин; г) можливі контакти громадянина зі злочинними й аморальними елементами; д) ступінь задоволеності своєю роботою; е) престиж у колективі (суспільстві); ж) громадську думку з питань зміцнення законності, правопорядку, діяльності правоохоронних органів [2, с.45,47]. Так, наприклад, основними причинами відчуження громадян від держави є наступні: низький рівень компетентності громадян у вирішенні питань державного значення; відсутність реальних можливостей впливати на прийняття рішень, у тому числі й тих, що стосуються них самих; переважання споживацької психології та утриманських настроїв; низький рівень матеріального добробуту; недовіра до влади через її неефективність і бездієвість. Злочинці, що залишаються непокараними, покарання щодо осіб, які не вчиняли злочини, популізм і демагогія замість реальних дій є серйозною підставою для деформації правосвідомості. Люди перестають вірити в закон, владу, правосуддя, справедливість, можливості держави.

Абсолютизація значення влади в житті людини, набуття нею статусу самодостатньої цінності, звісно справляє руйнівний вплив на особистість. Разом з тим надзвичайно небезпечною для людини, її правосвідомості і свободи є ситуація буття в умовах недовіри до закону, відсутності або руйнації влади, в умовах хаосу. Соціальний хаос відкриває дорогу до повної деградації і втрати сутнісних якостей людини і суспільства, до поширення цинізму та агресивності у стосунках між людьми. Розрив людини і влади призводить до стану відчуження, за якого людина зосереджує свої зусилля на вирішенні проблем особистого життя, протиставляючи їх життю соціальному. Наслідком стає криза правосвідомості, що безпосередньо відбивається на правовому житті, призводить до знецінення права, нігілістичного ставлення до правових цінностей і до держави як політико-правового інституту. Адже лише та держава, яка визнає і реально забезпечує пріоритет прав і свобод людини і громадянина, спирається на принцип верховенства права, може сприйматись населенням як держава правова і моральна. Саме права людини окреслюють сферу її свободи у відносинах з державою, суспільством і

своїми співгромадянами, відкривають можливості участі в політичному процесі, визначають межі автономії і самовизначення особистості, міру її індивідуалізму і солідарності. Права людини – це не лише ознаки демократичного державно-правового устрою, це моральна категорія, що конкретизує поняття добра, загального блага, честі, гідності, справедливості щодо політики і політичної влади.

Правосвідомість суттєво залежить від особливостей національної психології. Відмітною ознакою національного характеру нашого народу, на думку Ю.Ю.Калиновського, є індивідуалізм. Український народ протягом історичного розвитку не раз ставав заручником непатріотичної еліти, яка захищала насамперед свої власні, а не народні інтереси, що не сприяло формуванню довіри до влади. У підсвідомості більшості населення України влада і право асоціювались з насильством над людиною, що стало однією із причин породження правового нігілізму в нашому суспільстві. Серед характерних ознак побутової правосвідомості сучасного українського суспільства він називає наступні: неоднозначне ставлення до закону (з одного боку, – суспільні вимоги до можновладців щодо встановлення справедливих законів, а з іншого, – відсутність чітких внутрішніх імперативів до їх виконання); існування позаправового світу неписаних правил та настанов, які пов'язані з загальносуспільними уявленнями про справедливість, порядок, порядність; схильність до «виправдання» антиправових вчинків залежно від ситуації та дійової особи [3, с.175]. За словами іншого вітчизняного дослідника О.П.Дзьобань, невизнання соціальної цінності права, на жаль, є специфічною рисою української ментальності, яка у даний момент характеризується песимістичним настроєм, схильністю до соціальної паніки, відчаю і аномії, невірою у майбутнє [4, с.99]. До типових проявів аномічних процесів у правовому просторі відносяться: локальні і масштабні форми насильства, що виникають переважно на соціально-економічному ґрунті; лавиноподібний характер росту злочинності; маргіналізація різних верств населення; поширення неправового способу вирішення конфліктів у сфері бізнесу, політиці, сімейно-побутових відносинах та ін.; орієнтація в основному на фізичне насильство щодо своїх опонентів при вирішенні будь-яких спорів; криміналізація різних структур державної влади, окремих посадових осіб. Все це негативно впливає на правосвідомість населення.

Взаємозв'язки суспільної правосвідомості з груповою та індивідуальною правосвідомістю складні. Загалом вони розкриваються з позицій діалектики загального, особливого і одиничного. Суспільна правосвідомість при цьому виступає як зовнішня форма вираження групової та індивідуальної правосвідомості. Окремі індивіди та групи мусять враховувати вимоги і заборони, що встановлені суспільною правосвідомістю. Тобто, правова свідомість суспільства має нормативний характер. Разом з тим зміст цінностей, що поділяються індивідом, визначає сприйняття ним змісту правової норми. Якісь елементи, які індивід сприймає, засвоюються, інші – відкидаються. У правосвідомості поєднується об'єктивний зміст норми права і суб'єктивна позиція індивіда. Слід погодитись зі словами відомого вченого-юриста М.І.Козюбри, що уявлення людей про справедливість і правомірність, рівність прав і обов'язків і т.п. виходять із цілком конкретних умов їх життєдіяльності. Вони найтіснішим чином переплетені з об'єктивними факторами, серед яких найважливіше значення має «правове буття» – вироблені попередніми поколіннями правові норми, правовідносини та ін. Було б неправильно протиставляти нормативність правової свідомості нормативності права. Останнє неможливо уявити лише як зовнішні предметні відносини, не пов'язані з правосвідомістю, як і навпаки, нормативність правосвідомості не можна уявити без зв'язку з нормативністю права. У реальному житті право може існувати лише в єдності норм і суспільної правосвідомості. Без останньої право немислимо [5, с.26].

Правосвідомість є необхідним фактором при формуванні позитивного права, у тому числі при проведенні конституційної реформи. Очевидно, що правосвідомість впливає на чинне право, визначає практику правозастосування і обумовлює нормотворчу

діяльність у державі. І навпаки, чинне право впливає на правосвідомість і формування уявлень членів суспільства з приводу цього права, з приводу прав та обов'язків. Законодавці є громадянами, які мають власну правосвідомість, що не може не позначатись на результатах їхньої діяльності. На них певною мірою впливає суспільна, групова та індивідуальна правосвідомість. Змінам у праві мають передувати зміни у свідомості громадян. За словами видатного російського політико-правового мислителя першої половини ХХ ст. І.О.Львіна, «для того щоб норми позитивного права було піддано оновленню і виправленню, необхідно, по-перше, щоб люди цього дійсно потребували (потреба в реформі), по-друге, щоб ця потреба була усвідомлена (з'ясування потреби), по-третє, щоб склалося впевнене знання того, що саме і в який бік має бути змінено (складання проекту реформи) і, нарешті, по-четверте, щоб ця усвідомлена потреба могла б спонукати уповноважених творців права здійснити реформу (пропозиція, прийняття та затвердження проекту)» [6, с.85]. Будь-яка реформа здійснюється, в кінцевому підсумку, діями конкретних людей, її результати також виражаються в поведінці людей, її зміні. Видатний український вчений-юрист М.А.Гредескул з цього приводу писав: «Акт вольовий передує і готується чисто інтелектуальним процесом розпізнавання права, тобто з'ясування того, до чого прагне право. Тільки після того, коли людина засвоїла, розпізнала, мисленно відтворила зміст права, – тільки після цього і можна говорити про її бажання коритися праву, або про відсутність такого» [7, с.42].

У зв'язку з правовою реформою виникають питання: наскільки та як швидко має змінитися правосвідомість, щоб людина не порушила нову правову норму, нове правило поведінки, і не діяла відповідно зі скасованим правилом поведінки. Адже проблемами будь-якої правової реформи є питання як про швидкість перетворень, так і про ступінь наближення до бажаних результатів. Вирішення вказаних проблем безпосередньо залежить від зрушень у правосвідомості. Жодна реформа неможлива до того часу, поки не відбудуться певні зміни у правосвідомості; будь-яка реформа, що не відповідає стану народної правосвідомості, може виявитися безглуздою і згубною для держави. «Єдино вірним шляхом до будь-яких реформ є поступове виховання правосвідомості» [8, с.277].

На формування правосвідомості впливає і наявність державної ідеології, і діяльність держави з правового виховання громадян. При ослабленні ідеологічної функції держави правові цінності можуть бути заміщені цінностями кримінального світу або іншими небажаними установками. Правосвідомість характеризується не лише динамізмом, а й стійкістю, здатністю до спротиву новим ідеям і принципам. Для подолання правових поглядів і забобонів, що міцно закріпились у свідомості, потрібно набагато більше часу, ніж для оновлення нормативно-правових актів. Якщо процес правотворення, реформування системи права і системи законодавства може здійснюватися в порівняно короткі строки, то правова свідомість, набута суспільством протягом тривалого часу, не може зазнавати швидких змін. Зазвичай в результаті реформаторської діяльності держави швидше змінюється правова ідеологія, то іншу складову правосвідомості – правову психологію – змінити набагато складніше. Звички і настрої, які залишились у спадок від тоталітарного минулого та глибоко укорінились у свідомості, можуть бути змінені лише в процесі реального утвердження демократичних правових норм і цінностей у суспільному житті.

Таким чином, для успішного продовження конституційної реформи було б доцільно поєднати вибірково рецепцію західного права з усвідомленням вітчизняної національної специфіки та врахуванням реалій сьогодення. Реалізація ідеї верховенства права – це тривалий процес, що зачіпає зміну об'єктивних умов життя суспільства, цілеспрямовану ідеологічну, організаційну роботу, здійснення комплексу спеціально-юридичних заходів. Ця ідея може бути реалізована на практиці лише у тому випадку, якщо вона сприйнята суспільством, укорінилась у суспільній, груповій та індивідуальній правосвідомості.

Суттєва роль у вирішенні завдання підняття на належний рівень правосвідомості відводиться юридичній науці. Не можна не погодитись з думкою І.О.Львіна, який стверджував, що правосвідомість може стояти на висоті лише там, де на висоті стоїть юридична наука. Живий контакт між юридичною наукою і свідомістю має є другою умовою для розвитку правосвідомості. Правосвідомість стоїть на висоті, якщо люди визнають право. Визнання права полягає у тому, що людина, зрозумівши його об'єктивний зміст і об'єктивне значення, добровільно ставить собі за обов'язок дотримання його вимог. Тим самим людина здійснює своєрідне духовне сприйняття позитивного права і сприяє реалізації принципу верховенства права.

Список використаних джерел

1. Костицький М.В. Фактори, що характеризують особу злочинця // Костицький М.В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції [Текст]: вибрані наук. пр./ М.В.Костицький; відп. ред. Н.В.Кушакова-Костицька. – Чернівці: Рута, 2009. – Кн. І. – С. 307-320.
2. Левченко И.П., Облиенко С.В. Индивидуальный социально-правовой статус личности: Монография. – М.: МосУ МВД РФ, Книжный мир, 2005. – 81 с.
3. Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність :Монографія. – Х. : Право, 2008. – 288 с.
4. Дзьобань О.П. Вплив традицій на правосвідомість і правову культуру українства // Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні: монографія / Л.М.Герасіна, О.Г.Данильян, О.П.Дзьобань та ін.. – Х. : Право, 2009. – С.83-102.
5. Козюбра Н.И. Социалистическое право и общественное сознание. – К.: Наук. думка, 1979. – 208 с.
6. Ильин И.А. Мир перед пропастью: в 3-х ч. // Ильин И.А. Собр. соч. [Доп. Т.8]. – М.: Русская книга, 2001. – 592 с.
7. Гредескул Н.А. К учению об осуществлении права. Интеллектуальный процесс, требующийся для осуществления права: Социально-юридическое исследование / Гредескул Н.А., прив.-доц. Имп. Харьк. ун-та. – Харьков: Тип. А. Дарре, 1900. – 248 с.
8. Ильин И.А. О сущности правосознания /Ильин И. А. Сочинения: В 10 т. – М.: Русская книга, 1994. – Т. 4. – 624 с.

УДК 340.134: 347(477)

КОДИФІКАЦІЙНА ТЕХНІКА ЯК РІЗНОВИД ЗАКОНОДАВЧОЇ ТЕХНІКИ В ЦИВІЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Амеліна А.С.

(кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Національний університет ДПС України)

Анотація. У статті автором проаналізовано терміни «законодавча техніка», «юридична техніка», «кодіфікаційна техніка», аналізуються думки вчених щодо даних термінів, запропоноване авторське визначення поняття «кодіфікаційна техніка», охарактеризовано основні риси законодавчої кодифікаційної техніки, а також її значення в правозастосовній та правотворчій діяльності.

Ключові слова: законодавча техніка, юридична техніка, кодифікаційна техніка, структура Цивільного кодексу України.

Аннотация. В статье автором проанализированы термины "законодательная техника", "юридическая техника", "кодификационная техника", анализируются мнения ученых относительно данных терминов, предложено авторское определение понятия "кодификационная техника", охарактеризованы основные черты законодательной кодификационной техники, а также ее значения в правоприменимой и правотворческой деятельности.

Ключевые слова: законодательная техника, юридическая техника, кодификационная техника, структура Гражданского кодекса Украины.

Annotation. In the article the author analyzed the terms "legislative technique", "legal machinery", "codification technique", examines the opinions of scientists on these terms, the proposed copyright definition of "codification technique", described the main features of the legislation codification techniques, as well as its importance in law enforcement and law-making.

Keywords: legislative technique, legal machinery, equipment codification, the structure of the Civil Code of Ukraine.